Дарина Караджова (София, България)

ЗА ТРИ НЕИЗВЕСТНИ РЪКОПИСА НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Сведения за ранния период от живота и дейността на най-изтъкнатия представител на Котленския книжовен център — поп Стойко Владиславов (по-късно епископ Софроний Врачански) — имаме, от една страна, благодарение на оставените от самия него автобиографични данни в „Житие и страдания", а, от друга — на дошлите до нас ръкописни книги (тринадесет известни засега), създадени през периода 1765—1794 г. Като се имат предвид неговата голяма любознателност и трудолюбие (за една година той преписва „История славянобългарска" и един дамаскин), не е възможно през посочения дълъг период той да е изписал само толкова книги. Явно е, че Софроний е създал по-значително количество ръкописи, които вероятно не са се съхранили или още не са известни[1].

Наскоро се установи, че два фрагмента от по-големи ръкописни сборници, притежание на Народната библиотека „Кирил и Методий" в София, по почеркови и други палеографски данни принадлежат към по-ранната книжовна продукция на Софроний. И двата ръкописа са предишни постъпления на библиотеката и са включени в известните досега описи[2], без обаче да са причислени към книжовното му дело.

Единият от тях (НБКМ 1100)[3] съдържа 18 л. хартия с размери 175×105 мм. Текстовото поле има съответно размери 122 (130)×75 мм. В началото на ръкописа липсват листове.

Хартията е груба и недоброкачествена. Воденият знак е фрагментарно запазен, поради което не може да се идентифицира с точност дали е допълнителен знак към филиграна „Три луни", или е самостоятелен знак с хералдичен мотив. Ето защо датирането на ръкописа — последна четвърт на XVIII в. — е извършено предимно по данните на почерка.

Фрагментът (НБКМ 1100) е изписан с дребен калиграфски полуустав от котленски тип, по 17—18 реда на страница, с надредни и интерпунктуационни знаци. Наблюдават се типичните за Софроний начертания на някои по-характерни букви, срещани поотделно и в други по-късни негови ръкописи: фрагментът, съдържащ второ чудо на Богородица от последната

[1] За голямото ръкописно наследство на Софроний още през 1857 г. Г. С. Раковски пише следното: „Първи обаче, кой е после падение Българии на български език писал и напечатал книга Тълкование благовъствувания бил е приснопамятний епископ врачанский Софроние, родом от Котел. Вечна му памят! Негови ръкописи са нахождат доста в Котел и един дъволно велик чисто приписан ръкопис под заглавием Цветоубрание" (Дунавский лебед. Любословний български народен лист за наука и забава. У Новий сад, 1857, с. 6).

[2] Стоянов, М. и Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964, с. 437, 439—440.

[3] На връзката на този ръкопис с книжовните паметници от Котленския център ми обърна внимание проф. Б. Ангелов.

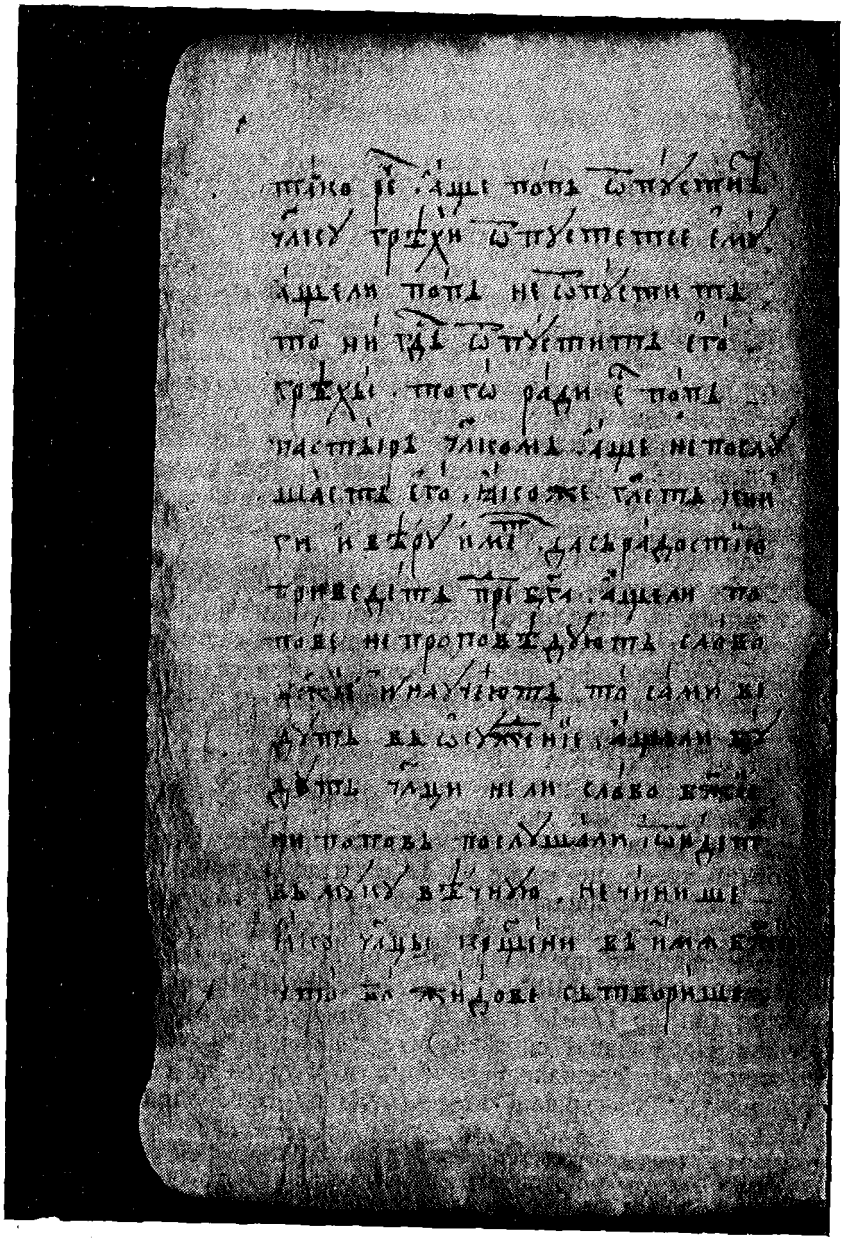

Фиг. 1. Житие на Кирик и Юлита (НБКМ 1100)

четвърт на XVIII в. (НБКМ 1133)[4], фрагментът с житието на св. Спиридон от края на XVIII в. (НБКМ 1105), разгледан по-долу, и др.: 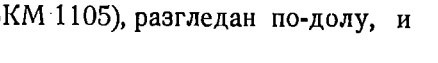 и 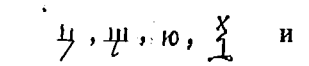 и др. „Тита" в този ръкопис се изписва малко по-различно — с отвесна лява част, спусната надолу от кобилицата . „П", „Т" и „Ш" в реда понякога имат дълго подчертаване: 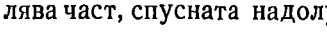 , както при надредните варианти на тези букви. Изобщо почти всички хоризонтални елементи на буквите се отличават с характерните за почерка на Софроний калиграфски подчертавания и удължения, които засилват впечатлението за хармоничност на писмото.

Правописът е църковнославянски, непоследователен, едноеров (само с „ь"). Езикът също е църковнославянски, като на места е примесен и с народноразговорни черти.

Фрагментът съдържа въпроси и отговори от катехизиса (л. 1а—5б) и житието на Кирик и Юлита (без началото). Самото житие започва от л. 6а: . . . вєлнкь, н положн те на мрамор҃ѣ н стрѣн ѡ стрѣлами н бѣдѣ болѣшн прьсты: тогѧ оусклабї се мѧнць сты н ре, не льже ѱаломь нако мшей на посрамнше сѧ н нспадоше, н копїе срце нхь пройдеть. . .

Бележка от книжовника и по-късни приписки липсват, но няма никакво съмнение, че ръкописът е изписан от Софроний — особеностите на почерка и правописа категорично сочат неговото авторство.

Вторият ръкописен фрагмент е от края на XVIII в. (НБКМ 1105). Обхваща 30 л. хартия с размери 160×105 мм. Текстовото поле е съответно 120×80 мм. Хартията е груба и лошокачествена, от два вида. Водните знаци поради малкия формат са запазени фрагментарно — мотив, наподобяващ стилизация на абажур с литери VG, за единия вид хартия, и литера А — за другия вид. И в този случай датировката е извършена предимно по данните на почерка.

Писмото е дребен и среден правилен полуустав от котленски тип, по 17 реда на страница, с надредни и интерпунктуационни знаци. В началото текстът е писан с по-тънко перо, а по средата и на места в края — с по-дебело. Почеркът извънредно се доближава до този в споменатия по-горе Софрониев ръкопис, съдържащ второ чудо на Богородица (НБКМ 1133), а така също и до Зографския служебник на Софроний, описан по-долу.

---

[4] Стоянов, М. и Хр. Кодов. Цит. съч., 463—464. Като Софрониев ръкописът е разгледан от Ангелов, Б. Из историята на старобългарската и възрожденската литература. С.,1977, 260—262.

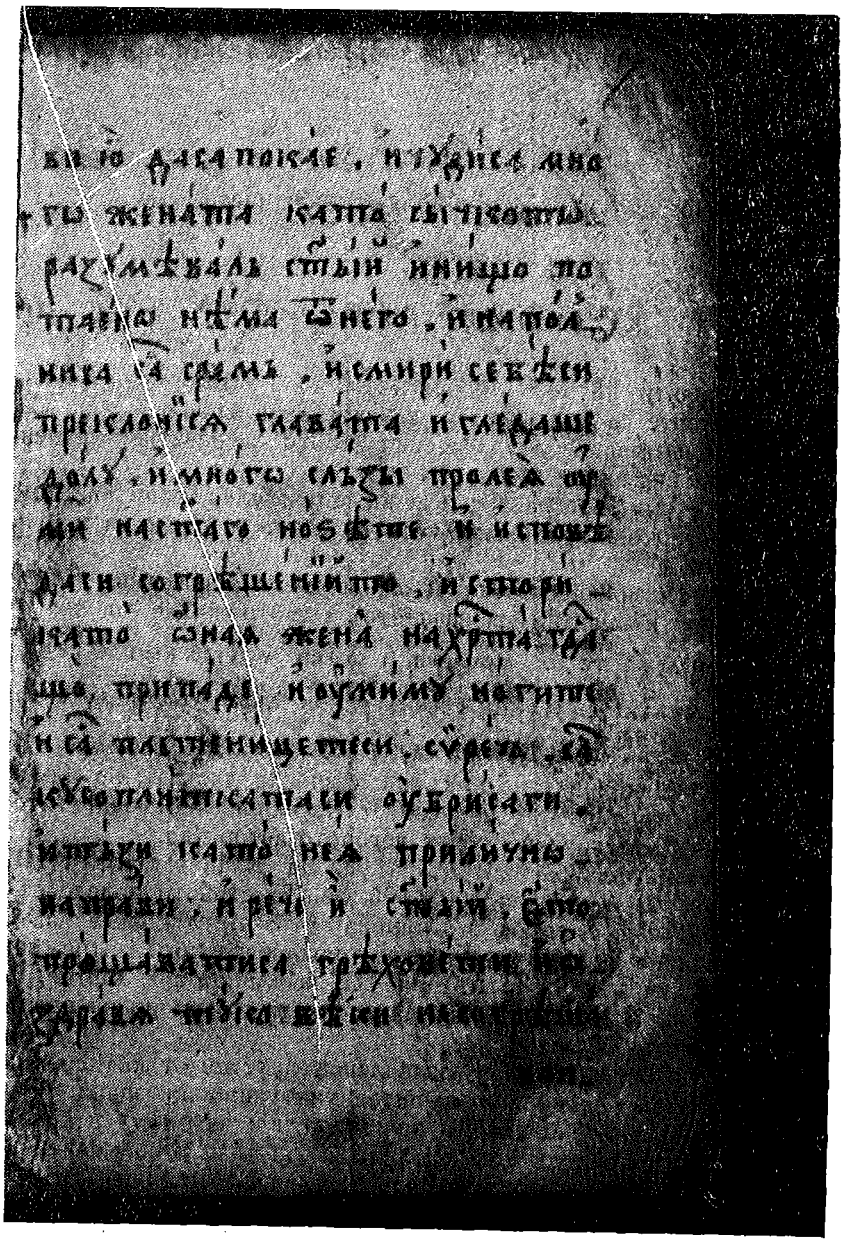

Фиг. 2. Житие на св. Спиридон (НБКМ 1105)

Така например еднакво се изписва е с кобилица под долния графичен ред. По един и същи начин се разполагат точките на „ижица“ (едната се поставя по-високо) и др. Вж. и надредните „Т“, „Ш“ и „Н“:

, и (по-късно това изписване се наблюдава и в Автобиографията на Софроний).

Правописът е едноеров (само с „Ь“).Езикът е източнобългарски, характерен за котленския говор, с честа употреба на турски думи.

Фрагментът съдържа житието на св. Спиридон Тримитунски (без началните и крайните листове). Текстът на л. 1а започва от: ...цѣна сквпо, и доде единъ сиромахъ пришадна и моли мѫ са плачи и сльзи пролива да стори мать и да мѫ даде малко храна да не умре ѿ гла са жената и дѣцата си, а той каменосрчны немилтивь и сребролюбець не помнлва го... Текстът от края на фрагмента не е възможно да се предаде, тъй като обратната страна на последния лист (30-и) е повредена от влага и мъчно се разчита. Ето пример от предната страна на листа, която е по-запазена: ...за този ѡ благочтивый и возлюбленный мой братїе сиица да сме смиренны и сложнны да бъднмь каквото е бг̃ъ драгѡ и като той ѡбича и сѣкы себѣ ѿ сичките члцы да има грѣшнаго е недостоиваго, каквотѫ щото гѫ днеска...

Бележки от книжовника и приписки от по-късно време липсват. Според инвентарната книга ръкописът е постъпил в Софийската народна библиотека от Котел през 1955 г.

Третият ръкопис е един архиерейски служебник, открит неотдавна в Зографския манастир[5]. Изписан е от Софроний по всяка вероятност в Арбанаси, непосредствено преди встъпването му на владишка служба във Враца, заедно с другия архиерейски служебник, на който Й. Иванов дори определя времето на неговото съставяне, а именно непосредствено след ръкополагането на Софроний за врачански епископ на 17 септември 1794 г.[6] Според него, докато е чакал в Арбанаси през месеците септември—декември ферман от Цариград за назначението си, Софроний започнал да се готви за новата си владишка служба, като се заел с изписването на този служебник. През 1915 г., когато А. П. Стоилов го намира в библиотеката на българския митрополит Неофит в Скопие, ръкописът е пребивавал на

[5] Намерен е от българска научна експедиция в Света гора през 1978 г. Изказвам благодарност на Б. Райков за предоставените ми данни за ръкописа.

[6] Вж. Иванов, Й. Неизвестен ръкопис на Софрония Врачански. — Родина, 1, 1938, № 1, 158—162.

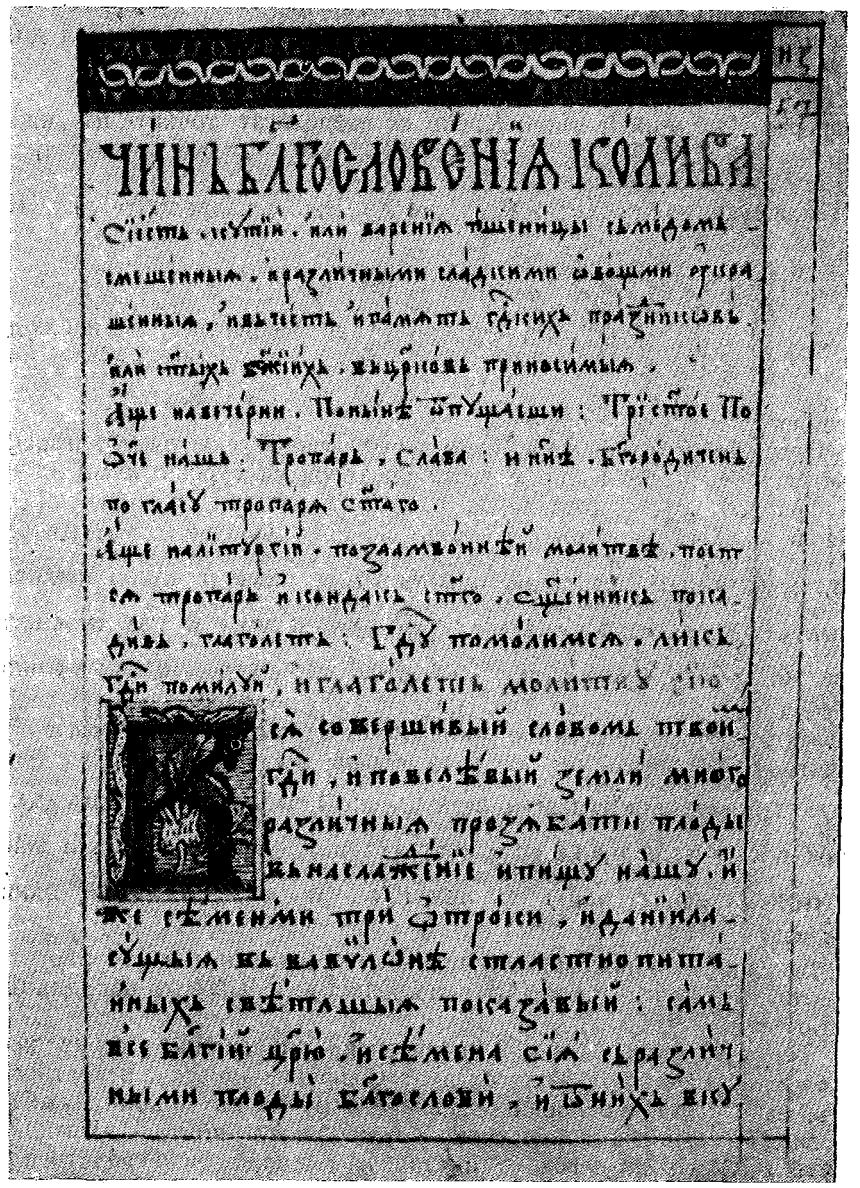

Фиг. 3. Архиерейски служебник (Зографски манастир)

различни места и преминавал като ценна книга в ръцете на Софрониевите приемници[7].

Може би и Зографският служебник е изписан в периода септември—декември на споменатата година и също бил предназначен за лична употреба

[7] Стоилов, А. П. Ръкописна архиерейска служба на епископ Софрони Врачански. — Цъ рк. вестник, № 28, 22 юли 1916. Странствуванията на ръкописа вж. описани и от Киселков, В. Сл. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963, 128—129.

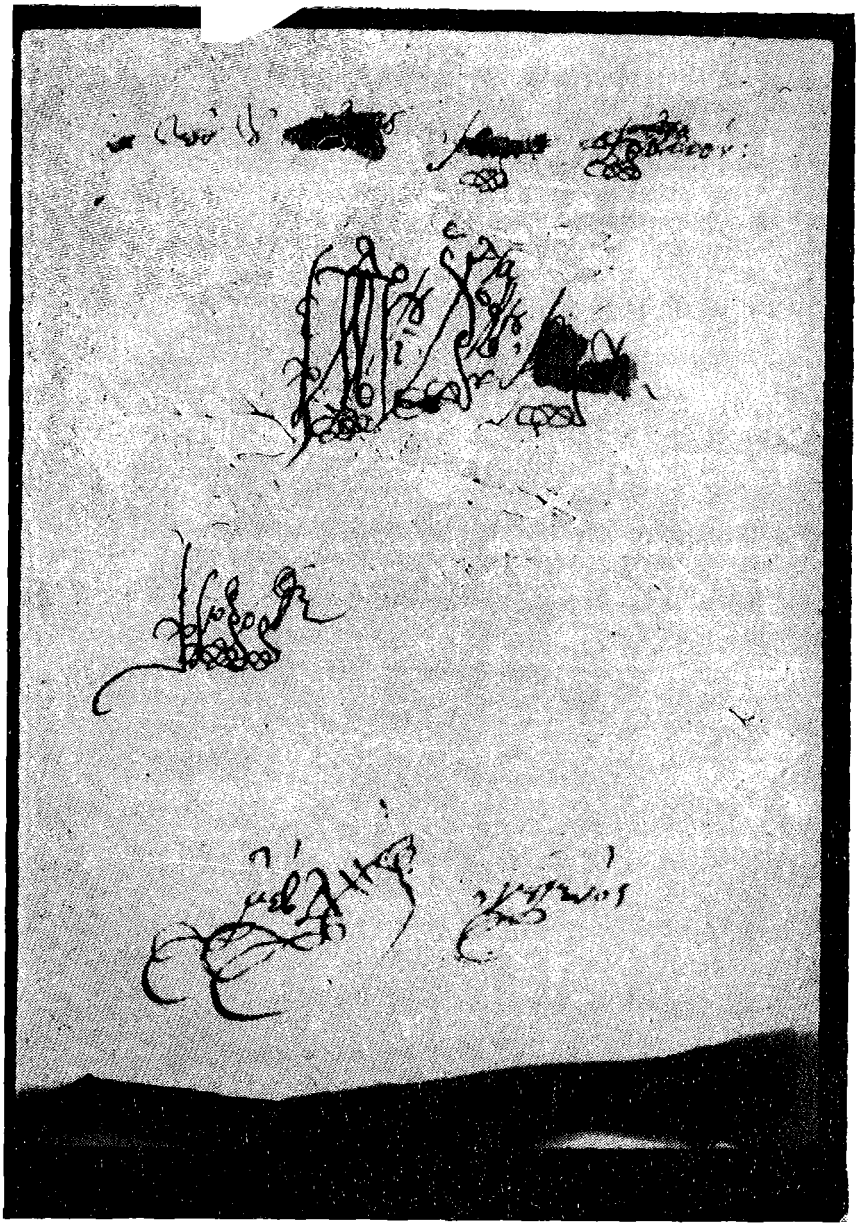

Фиг. 4. Архиерейски служебник (Зографски манастир). Софрониевият подпис — монокондил на гръцки

(вероятно Софроний го е носел със себе си, когато е служел във врачанските села), а първият архиерейски служебник с по-изискания си вид явно е бил използуван за напрестолна книга в някоя врачанска църква.

Зографският служебник има почти двойно по-голям обем. Писмото е среден и дребен калиграфски полуустав, котленски тип, по 20—21 реда на страница, с надредни и интерпунктуационни знаци. Отделни думи, изрази и по-големи текстови цялости с пояснително значение са изписани с червено мастило и

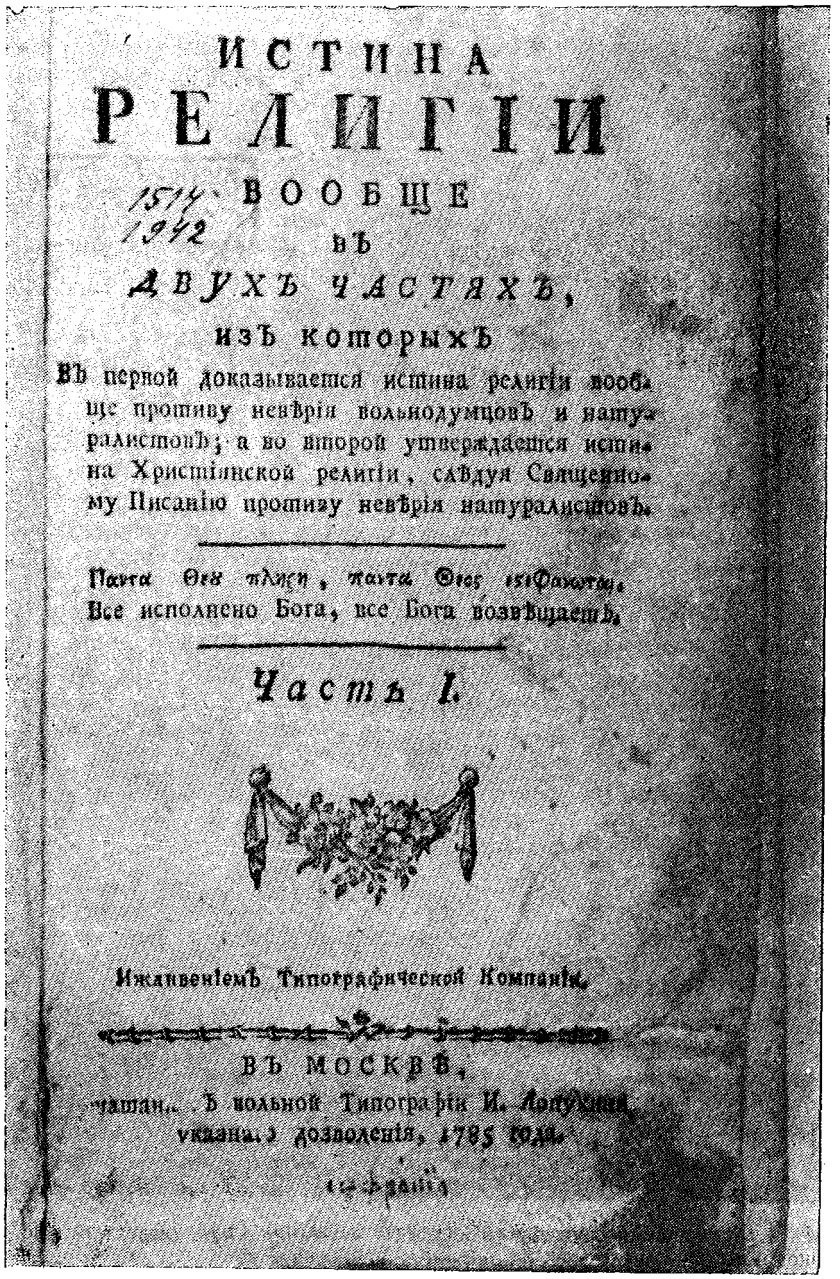
ИСТИНА
РЕЛИГІИ
1514
1942
ВООБЩЕ
ВЪ
ДВУХЪ ЧАСТЯХЪ,
ИЗЪ КОТОРЫХЪ
Въ первой доказывается истина религіи вообще противу невѣрія вольнодумцовъ и натуралистовъ; а во второй утверждается истина Христіянской религіи, сѣдуя Священному Писанію противу невѣрія натуралистовъ.
Παντα Θεου πλησι, παντα Θεος εις Φαοτης.
Все исполнено Бога, все Бога возвѣщаетъ.
Часть I.
Иждивеніемъ Типографической Компаніи.
ВЪ МОСКВѢ,
Напеч. Въ вольной Типографіи И. Лопухина,
указанія дозволенія, 1785 года.

Фиг. 5. Истина религии (Унив. библ., № 144) с подписа на Софроний.

по-едри, поради което много се доближават до писмото на описания по-горе Софрониев ръкопис с житието на св. Спиридон (НБКМ 1105). Основната част на служебника, от друга страна, е изписана с по-дребен полуустав, много близък до писмото на другия Софрониев фрагмент с второ чудо на

Богородица (НБКМ 1133). Тук се среща характерното и за останалите ръкописи на книжовника заглавно лигатурно писмо.

Ръкописът е орнаментиран със заставки и инициали — подражания на печатни образци, заставки с мотиви от народнобитовата орнаментика и червени заглавни букви с леки растителни украшения. На л. 32б текстът завършва със свободно развити растителни мотиви: лалета в саксия и от двете страни — геометрични орнаменти с флорални стилизации. От вътрешната страна на първия лист Софроний собственоръчно е изработил едно изображение на Йоан Златоуст, което по стил твърде наподобява автопортрета на книжовника от Книгата за трите религии[8].

Правописът на Зографския служебник е черковнославянски, непоследователен, едноеров (само с „Ь").

За разлика от другия служебник тук името „Софрониа" липсва отдолу под текста на първата страница, но на предния форзац е запазен подписът-монокондил на гръцки „Софрониос", изписан няколко пъти[9].

В бъдеще, при наличие на повече данни, ще бъдат изнесени още подробности за паметника.

Разгледаните Софрониеви ръкописи хвърлят нова светлина върху все още слабо освидетелствуваната ранна дейност на книжовника и не е изключено след време да бъдат приведени в известност и други негови ръкописи от този период.

---

[8] Ленинград, ГПБ, Погод. 1204.

[9] Името си „Софрониа" книжовникът е оставял и върху началните листове на притежаваните от него книги. Така например в една руска печатна книга „Истина религии вообще в двух частях, из которых в первой доказывается истина религии вообще противу неверия волнодумцов и натуралистов, а во второй утверждается истина християнской религии, следуя священному писанию против неверия натуралистов" подписът на Софроний е поставен отдолу на заглавната страница и на двете части. Сега те се съхраняват в сбирката на Университетската библиотека в София под № 144. Тази книга е издадена в Москва през 1785 г. и е напълно възможно да е била използувана от Софроний при съставянето на някои от късните му ръкописни сборници.